

DR. KÉKES SZABÓ MIHÁLY
főiskolai tanár, egyetemi docens
Kaposvári Egyetem CsVM PFK
Szegedi Tudományegyetem BTK

Szociális szempontok Schneller István pedagógiájában

Schneller Istvánt (1847-1939) a kolozsvári, majd a szegedi egyetem pedagógia professzorát a személyiségpedagógia legjelentősebb magyar képviselőjeként tartja számon neveléstörténetünk. Schnellernek a klasszikus német filozófiában gyökerező, de Schleiermacher romantikus idealista filozófiáját is felhasználó pedagógiai rendszere elutasítja Herbartnak és követőinek intellektualizmusát, bár a gyermektanulmányi mozgalom célkitűzéscéljével sem tud azonosulni. Felfogása szerint az egyént olyan individuális lénynek, a természet által meghatározott, örökletes sajátosságokkal rendelkező egyéniségnek kell tekinteni, aki az őt körülvevő és életét szükségszerűen meghatározó közösségekkel való kapcsolatai, kötődései hatására válik személyiséggé. (Pukánszky-Németh, 1994. 528.) A személyiség kialakulása – a nevelési folyamat során, a különböző társas-közösségi szinterek hatásának eredményeként – lényegében az egyéniség etizálása-etizálódása során valósul meg, s ebben a folyamatban a gyermekekkel foglalkozó felnőtt személyiségének (iskoláskorban a pedagógusnak), valamint a gyermeki egyéniséget körülvevő kultúrának, Schneller kifejezésével élve a kulturális javakat megtestesítő, hordozó és átadásukról gondoskodó „történeti hatalmaknak” (a családnak, a közösségnek, a nemzetiségnek, a nemzetnek, a kultúrállamnak, az egyháznak, az emberiségnek) van meghatározó jelentőségük. Az erkölcsi fejlődés döntő tényezőjének a kölcsönös bizalmon, megértésen, a mások élethelyzetének átélésén alapuló szeretetet tartotta. Írásomban a Schneller által egyik leggyakrabban használt kifejezés, az úgynevezett „történeti hatalmak” kifejezésnek az értelmezésével, illetve azon belül kiemelten a családról, a családi nevelésről kialakított nézeteivel, a családi neveléssel kapcsolatos felfogásával kívánok foglalkozni.

A nevelési cél értelmezése

Schneller a nevelés legfontosabb céljának az ember erkölcsösödésének, az emberben születés óta meglévő autonóm gondolkozásra és cselekvésre való lehetőség – más szavakkal, Kant álláspontját átvéve – a jóakarat kibontakoztatását tekintette. Meggyőződéssel vallotta, hogy minden emberben megvan az ész „... mely végtelen értékekre támaszkodva a feltétlen törvény parancsoló erejével szól hozzánk, mely a kategorikus imperativus alakjában szól meg mibennünk, minden észlényben egyformán, s mely tőlünk éppen ezért azt kívánja, hogy a mi cselekvésünk indítója az legyen, ami az általános, az egyetemes törvényhozásnak a maximája. Ennek az ész-törvénynek meghallgatására, s tiszteletteljes követésére emelje fel az egyest a nevelés.” (Schneller, 1911. 16.)

Az etizált személyiség kialakítása-kialakulása, az egyéniség személyiséggé fejlődése útján – az általa rendkívüli módon tisztelt Pestalozzihoz hasonlóan – három jelentősebb állomást különböztetett meg, s azokat fejlődési fokozatoknak: az érzéki éniség, a történeti éniség, valamint a tiszta éniség fokának nevezte. (Ismeretes, hogy Pestalozzi az ember etikai fejlődésének három fokozatát, egymásra épülő szakaszát: a természetes állapotot, a társadalmi állapotot és a tiszta erkölcs állapotát különböztette meg.) Hangsúlyozta, hogy az érzéki éniség önző,

korai és primitív állapotából az egyéniség csak a történeti hatalmak, a koncentrikusan egymás mellé és köré rendeződő közösségek (a család, az iskola, a község, a nemzetiség, a nemzet, a felekezet és az emberiség) hatására emelkedhet fel előbb a történeti éniség, majd a tiszta éniség szintjére.

Schneller pedagógiai felfogása szerint a személyiséggé válás szociális-közösségi keretekben történik, mert „... az egyes nem önmagáért, hanem a közösségért létezik s ... ezért a közösség számára nevelendő is. A nevelésnek célja e szerint az, hogy az egyest, a nevelendőt a közösség betaglálja.” (Schneller, 1911, 13) A közösségnek, a közösségiségnek mint a nevelési cél kategóriájába tartozó fogalmaknak a hangsúlyozásával tudatosan elhatárolta magát a XIX. és a XX. század fordulóján jelentkező individuálpedagógiai irányzattól, amely a nevelés alapvető feladatának az önkibontakozás elősegítését, az individuális adottságok és sajátosságok kibontakozása feltételeinek biztosítását tekintette. Felfogását ma is korszerűnek tekinthetjük, hiszen számolt a szűkebb és tágabb környezet hatásrendszerével, igényeivel, s egyben figyelembe vette a gyermeki személyiség alakulásában-fejlesztésében szerepet játszó formális és informális nevelési színtereket is.

1911-ben írt tanulmányában kritizálta és elutasította Rousseau, Nietzsche és Ellen Key azon felfogását, amely a gyermeki természetet idealizálta, abszolút tökéletesnek tartotta, és a céltudatos nevelést, a kultúra szervezett formában való közvetítését, azaz a felnőtt generációnak a fiatal korosztállyal történő foglalkozását feleslegesnek, sőt ártalmasnak ítélte. „Rousseau, Nietzsche, Ellen Key szerint ... a gyermek egyéniségének fejlesztése a cél... a gyermek a maga egyéniségében a feltétlen jó, az ebben levő csírákat kell kifejleszteni... A szülő egyenrangúnak tekintse gyermekét s feltétlenül tisztelje annak egyéniségét. A nevelésnek ezért is nem az a feladata, hogy a felnőtt generációban létező culturkincset közölje a gyermekkel... hanem csakis az, hogy akadályozza meg, hogy a kívülről jövő hatások a gyermek egyéniségét meghatározzák; s kövessen el mindent, hogy a gyermekben létező egyéniség tisztán, minden mással szemben kíméletlenül érvényesüljön... Kiélnie e sajátos természetet s így a közönséges ember fölé emelkedni, mint Übermensch, ki önmagán kívül és önmaga fölött nem ismer el semmi hatalmat: ez az új nevelési eszmény.” (Schneller, 1911.12)

Schneller az individuálpedagógiai felfogás bírálata ellenére elismerően írt Ellen Key pedagógiai felfogásának azon elemeiről, amelyek a gyermek egyéniségének tiszteletéhez kapcsolódtak, sőt egyik 1912-ben közreadott dolgozatában – Ellen Key kevésbé ismert írásáról szólva – azt is elismerte, hogy a svéd tanítónő is szükségesnek tartotta a gyermeki „evolúcióba” történő beavatkozást a szépre, jóra és igazságra nevelés érdekében. (Pukánszky, 1996. 20)

A születéskor meglévő egyéniség – állapítja meg Schneller – magában véve még se nem jó, se nem rossz, csupán a természet adományának tekinthető, amelyben a jónak és a rossznak a csírái, lehetőségei egyaránt megtalálhatók. Az egyéniség alakulását nem szabad a véletlenre bízni, mert „...ha azt magára hagyjuk, épp úgy mint a baktériumi telepeknél az alsóbbrendű, a penész fog győzedelmeskedni a jó fölött. Nem! Az egyéniségnek szabad és akadálytalan kifejlesztése sohasem lehet a komoly nevelés célja.” (Schneller, 1911. 12)

Schneller a nevelési cél nevelőoktatás formájában való megvalósításának herbarti eszméjét sem fogadta el. A nevelőoktatás hívei (maga Herbart is) a növendékek erkölcsi fejlődését a képzetek gyarapításával, azaz meghatározó módon az elsajátított ismereteknek a tanulók személyiségére gyakorolt hatásával kívánták biztosítani. A gyermeket – Locke felfogásához hasonlóan – puha, képlékeny lelkületű lénynek tekintették, aki a céltudatos pedagógiai és erkölcsi ráhatások, a képzetek gyarapítása eredményeként válik felelősen gondolkodó erkölcsi lényvé.

A család, a közvetlen környezet szerepe a személyiség kialakulásában

Schneller rendszerében a személyiséggé válás közösségi keretei és előfeltételei közül legalapvetőbb jelentőségű a család, a családi hatásrendszer. (Bódi, 1963. 217; Pukánszky, 1990. 23) Számára a család jelentette az élet alapvető értelmét, az idősebb generációk által elsajátított és felhalmozott értékek átszármasztásának fontos színterét s egyben az első – legfontosabb – történeti hatalom megtestesülését. Az emberi élet teljességéhez nélkülözhetetlenek tartotta a családi kötelek és a gyermekek vállalását. „Szoros hivatásunk mellett első sorban gyermekeinkért élünk. Amabba befektetjük lelkünk teljes erejét, gyermekeink lelkébe helyezzük el legfőbb értékeinket. Midőn gyermekeink lelkét legfőbb értékeink örökösévé kívánjuk tenni, s ezen fáradozunk: gyermekeinket neveljük.” (Schneller, 1911. 9.)

A családi és az iskolai nevelésben ugyanazon elveket, az etizált egyéniség, vagyis a személyiség elvét tartotta megvalósítandónak. A családban ez az elv akkor valósulhat meg, ha a családfő (az apa) maga is kialakult személyiség és egyben olyan hiteles egyén, aki magatartása és megnyilvánulásai által mintává válhat gyermeke számára. Az apa – írja Schneller – legyen munkája iránt elkötelezett, munkáját egyben hivatásának is tekintse, s ne érdek, szokás vagy hagyomány alapján válassza azt. A tevékenységét hivatásszerűen gyakorló ember (aki követésre érdemes családfő is egyben) úgy érezheti, hogy életpályáját „isteni célgondolat alapján választotta” és így hivatása munkaidején kívül is egybeforr vele. „A munkájával elégedett, azzal azonosulni tudó ember önérzetes, nyugodt a lelkiismerete. „... az ambitio, a mellőzés, az irigység gyötrelmeivel nem rontja meg az otthonának légkörét, avagy nem kívánja melléktakon beteges hiúságának czéljait elérni.” (Schneller, 1900. 44)

Úgy látta, hogy a családi munkamegosztás és a kenyérkeresés kényszere tehetség és munkakör szerint elválasztja ugyan egymástól a családtagokat, a keresztyenség szelleme azonban összeköti őket. Feltételezte, hogy a családon belüli szerepek és feladatok differenciálódásához hasonlóan az emberiség életében is minden ember megtalálja, illetve megtalálhatja az egyéniségének leginkább megfelelő feladatokat, s ezáltal eredményesen járulhat hozzá az emberiség történetében érvényesülő isteni célgondolat (fejlődési elv) megvalósulásához. „Ezt az egyetemesen minket organizáló, minden embert a kulturális folyamatban az őt megillető helyére állító, neki hivatást jelző, a fejlődésnek czélt tételező és e czélirányos folyamatot vezető szellemet nem természetnek, mely vak és csak törvényeket követ, de szívünk közvetlen szava szerint is Istennek nevezzük. Igenis Isten az, ki minden egyest e folyamatban, e szervezetben egy sajátos célgondolat érvényesítése végett létesít, teremt. Minden egyes ember így egy isteni célgondolat, amelynek alapján az egyes feltétlen értéket nyer a fejlődés folyamatában. (Schneller, 1911. 23)

Az általa nagyrabecsült Pestalozzi elsődleges érdemét is abban látta, hogy Pestalozzi az oktatás legegyszerűbb formáinak keresése, a lélek befogadó képességei elemi tényezőinek kutatása közben is azokat az emberben szunnyadó erőket szerette volna megtalálni, amelyeknek segítségével az „állat-ember Isten-emberré” válhat, az egyéniség etizálódhat, a lélekben rejlő nemes erők aktivizálódhatnak, az ember az animális fokról a szociális fokon át eljuthat a moralitás szintjére. (Schneller, 1905a. 1.)

A családban (Pestalozzinál a családi szeretetet nyújtani kívánó nevelésben) akkor érvényesül a személyiség elve, ha

- a családfő, az apa szereti hivatását, nem pusztán ambíciója, személyes hiúsága vonzotta a pályára;
- a férj a feleségben az ő személyiségét kiegészítő társát keresi, aki ugyanazokért az eszmékért tud lelkesedni. („A nőben nem a pénzt, nem a külső szépséget, nem a társaság és a szellemes társalgás kedveltjét keresi, hanem minden pillantása, mozdulata,

szava és cselekvése mögött keresi azt a személyiséget, mely az ő személyiségét kiegészíti, az övével összhangzik; azt ki ugyanazon eszmékért tud lelkesedni, s a sorsával megelégedve küzdeni is...” (Schneller, 1900. 44);

- a feleség a gyermekeiben feltétlen értéket lát, és a szeretet erejével foglalkozik gyermekeivel;
- a családi nevelés során már a kisgyermekkel is a személyiség elve szerint bánnak, támogatják, erősítik azokat a tulajdonságokat, amelyek később a köz javát szolgálják, s megfékezik azokat az erőket, amelyek hiú és önző célok felé csábítanák őket.

A családban – amelyet Schneller a társadalom összejtjének tekintett – az apa képviseli a tekintélyt, ő testesíti meg a történelmi hatalmakat, s az ő hivatásával egybeforrott munkája teremti meg az anyagi boldogulás feltételeit. Az édesanya „e végtelen szeretet forrása”, a családi élet kiegyensúlyozottságának, zavartalanságának a záloga. (Pukánszky, 1990. 23.) Az anyai hivatást, a férjről és a gyermekekről való gondoskodást teljes embert kívánó életcélnak tekintette és összegegyeztetetetlennek tartotta a nők kenyérkereső foglalkozásával. A családjában körében szeretetet nyújtó, szeretteiről gondoskodó édesanya azonban csak látszólag tölt be másodlagos szerepet a család életében, mert Schneller szerint „...a társadalmat legmélyebben nem a férfi határozza meg, hanem a nő, gyermekei útján; ő a jövőnek tulajdonképpeni előkészítője.” (Schneller, 1905b. 39.) A család és a társadalom közötti összefüggésrendszert a következőképpen írta le: „Fontos a szociális bajnak gyógyítása, az eltévelyedetteknek jó útra terelése, javítása; de sokkal fontosabb, sőt a legfontosabb szociális feladat az ép, egészséges társadalomnak, s állami életnek a megteremtése. Ennek pedig megteremtője az egészséges, ép, etikai értékektől, a szeretet és a hit szellemétől áthatott család. A család a társadalom összejtje: azért is, amilyen a család, olyan a társadalom, s amilyen a társadalom, olyan a család.” (Idézi: Pukánszky, 1990. 24.) A társadalom, a „nevelő állam” első kötelességének nevezte a családról való gondoskodást, ahol a gyermek szüleitől természetes és őszinte altruizmust sajátíthat el: „...a szeretettel nyújtott táplálék támasztja fel az altruisztikus rugókat, ...a szeretet sugarai keltik fel a csecsemő lelki életét...” (Schneller, 1900. 44.) Az anya fontos feladatának nevezve a családi tradíciók ápolását és átadását, a kiegyensúlyozott, nyugodt, szeretetteljes légkör biztosítását, valamint a hazafias és humánus érzelmek és a vallásos érzület kialakítását.

Pestalozzi és Schleiermacher felfogásához hasonlóan ő is döntő szerepet tulajdonított az emberi kapcsolatokban a szeretetnek, az igazi érzelmek őszinte vállalásának, a kiforrott, helyét, szerepét és hivatását megtaláló személyiség nevelői kisugárzásának. Úgy vélte, hogy az önnön hivatása tudatára ébredt, környezetével harmonikus kapcsolatot kialakító személyiség a családi és az iskolai munka, illetve a nevelés mellett az állami életet is jobbá, humánusabbá teheti: „Csakis az, akiben élő hit van, az fejleszthet hitet s nem az, kinek a hitről van tudása, s azt megérti; csak aki gondolkozik, fejleszthet ki másban is gondolkozást, s nem az, ki a gondolatot tudja s a gondolkozás törvényeit ismeri. Csak az, akiben él a szeretet, kelthet másban is szeretetet, s nem az, ki tudja és ismeri azt, hogy mi a szeretetreméltó és mi a szeretet. Végre csakis az, aki maga munkálkodik, maga művészkedik, csakis az hathat a munkásra, a művészre fejlesztőleg, nem pedig az, aki a munka és a művészet fölött tereferél.” (Schneller, 1927. 10.)

A szeretetelv különösen fontos összetevője volt Schneller filozófiai-pedagógiai rendszerének. Gyermekkori személyes élmények – szeretett édesanyjának korai halála –, később Pestalozzi „érzelemelméletének” és Schleiermacher teológiai és pedagógiai gondolatainak megismerése alapján fogalmazta meg, hogy az ember a történelmi éniség fokát csak a szeretet erejével haladhatja meg, s a „tisztá Éniség” szintjére akkor juthat el, ha magatartásában, másokhoz való viszonyában magasabbrendű erkölcsi értékek és érzelmek (igazságosság, más emberek egyéniségének elismerése-elfogadása) vezérlik. (Pukánszky, 1990. 8-18.)

Az érzelemelmélet lényeges építőeleme a hitelesség, középpontjában a szeretet elve áll, amelynek legfontosabb parancsa: „Mindent szeretettel, hittel”.

Ezt az elvet csak az a gyermekekkel foglalkozó személy tudja megvalósítani, aki önmegtagadón lemond előítéleteiről, indulatairól, s a reá bízott gyermekekben nem a rosszat, hanem a jót, a gyermekek jobbik énjét keresi. Schneller – Pestalozzi gondolataiból kiindulva – napjaink modern pedagógiai és lélektani megközelítésekben tájékozott olvasói számára is meglepően korszerű szemléletmódról tanúskodva fogalmazta meg: „Minél inkább fejlődik a gyermekekben a jó, annál inkább gyöngül a rossz. Ha szuggeráljuk néki azt, hogy alapjában véve jó – jó is lesz; míg ha folyton ellenőrizzük és korholjuk – elzárkózottá, konokká, rosszá válik. Csak az angyal üzi el az ördögöt. Ahol szeretet van: ott van az élet, ott van öröm, derűtség, hit, remény, optimizmus...” (Schneller, 1927. 12.)

Haladó gondolkodó kortársaihoz hasonlóan fontosnak tartotta a szociális bajok orvoslását, az eltévelyedettek jó útra vezetését, de legfontosabbnak az egészséges társadalmi és állami élet megteremtését ítélte. Úgy látta, hogy még a zavartalannak tűnő társadalomban is előfordulhat, hogy a szülők munkájuk, anyagi nehézségeik miatt nem tudnak kötelességeiknek eleget tenni. „Ilyen esetekben jogosult, sőt erkölcsileg követelt az intézeti nevelés” – írta. A nevelőintézetnek családhelyettesítő feladatot szánt, ahol „... a fizikai feltételeknek teljesen megfelelően laknak és jól is laknak, a hol azonban ép úgy gondoskodnak szellemi táplálékukról, kedélyük és jellemük erkölcsi kialakulásáról.” (Schneller, 1904. 240.)

Schneller felismerte, hogy a századforduló időszakának újszerű kihívásai és megoldatlan problémái (a nők egyre nagyobb arányú munkába állása, a házasulandók arányának visszaesése, a családok növekvő megélhetési gondjai, a tömegessé váló kivándorlás) nehezítik a személyiség és a szeretet elve alkalmazását a családi nevelésben. A nehézségek ellenére a megoldást a női, az anyai szerep újraértelmezésében, az anyai hivatás tekintélyének helyreállításában jelölte meg.

Schneller idős korában is hű maradt fiatalkori eszményeihez. Nyolcvanévesen így írt pedagógiai hitvallásáról: „Gondolkozásom, értékelésem az egyéniségből indul ki, de ebben nem azt keresi, ami magában elszigetelten, önzően megvan, hanem azt, amivé válnia kell, ami célja, isteni célgondolatja, amellyel a nemzetet át bekapcsolódik a szerves egészbe, az emberiségbe... az emberiséget átható szeretet szellemének kívánunk hálás szívvel, odaadón szolgálni.” Mindezt egy évvel később nemes egyszerűséggel így fogalmazta meg: „... kívánataink oly egyszerűek: hadd lássuk az értékek életét gyermekeink, unokáink szívében, hogy ők is boldogok legyenek, s éljenek a jobb jövőnek.” (Kemény, 1966. 371-372.)

IRODALOM

- Bódi Ferenc (1963): Schneller István személyiségpedagógiája és a német reformmozgalmak. Magyar Pedagógia, 2. sz.
- Kemény Gábor (1966): Kemény Gábor válogatott pedagógiai művei. Tankönyvkiadó, Budapest
- Pukánszky Béla (1990): Schneller István. Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum, Budapest
- Pukánszky Béla – Németh András (1994): Neveléstörténet. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest
- Schneller István (1900): Család és iskola. Család és Iskola 26. 5. sz.
- Schneller István (1904): Paedagogiai dolgozatok II. kötet. Budapest
- Schneller István (1905a): Pestalozzi eszménye. Magyar Pestalozzi 8. 3. sz.
- Schneller István (1905b): Didaktika. 1905/6. tanév első félév. Litografált jegyzet, Kolozsvár
- Schneller István (1911): A személyiség elve a nevelésben. Athenaeum 20.
- Schneller István (1927): Pestalozzi I. A Gyermekek, 20. 3. sz.